

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σόφια, 3 Μαρτίου 2009. Περπατώ, λίγο πριν τα μεσάνυχτα, στην κεντρική πλατεία της πόλης, εκεί που βρισκόταν το μαουσολείο του Georgi Dimitrov, πριν κατεδαφιστεί το 1999, σε μια συμβολική προσπάθεια αποκοπής της Βουλγαρίας από το κομμουνιστικό παρελθόν της. Η πλατεία είναι γεμάτη από διαδηλωτές του ακροδεξιού κόμματος ΑΤΑΚΑ.

Θυμάμαι πόσα σχόλια είχε προκαλέσει η πρώτη απόπειρα κατεδάφισής του, που ήταν αποτυχημένη. Το ύψους 13 μέτρων μαρμάρινο κτίριο αντιστάθηκε στην κατεδάφιση, προκαλώντας τα ειρωνικά σχόλια του Τύπου, στέλνοντας ίσως το συμβολικό μήνυμα ότι η κατεδάφιση του κομμουνιστικού ολοκληρωτισμού δεν θα ήταν τόσο εύκολη υπόθεση.

Η συνύπαρξη, στον ίδιο χώρο, των ακροδεξιών και της μνήμης του μαουσολείου ενός κομμουνιστή ηγέτη, με έβαλαν σε σκέψεις. Είναι δυνατό, μετά από 45 χρόνια κομμουνιστικής εξουσίας, να υπάρχει τόσο ισχυρή ακροδεξιά, σε βαθμό που τον Οκτώβριο του 2006 ο ακροδεξιός ηγέτης Volen Siderov να έχει περάσει στον δεύτερο γύρο των προεδρικών εκλογών συγκεντρώνοντας το 24% των ψήφων; Ή μήπως η κομμουνιστική κληρονομιά ήταν ο προνομιακός βιότοπος για την άνθηση της ακροδεξιάς στα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια; Τι ήταν εκείνο που πυροδότησε την εμφάνιση του ακροδεξιού φαινομένου;

Στο χώρο που κάποτε βρισκόταν το μαουσολείο, εκείνο το βράδυ του 2009, είχαν κατασκηνώσει μερικές χιλιάδες οπαδοί του ακροδεξιού κόμματος ΑΤΑΚΑ. Πανηγύριζαν για την απελευθέρωση από τα «500 χρόνια σκλαβιάς από τον Οθωμανικό ζυγό», ζητούσαν την παραίτηση της σοσιαλιστικής κυβέρνησης Stanishev και την παραδειγματική τιμωρία των «ενόχων» για τα προβλήματα της χώρας. Λίγο αργότερα, στις εθνικές εκλογές της 5^{ης} Ιουλίου 2009 το ΑΤΑΚΑ έφθασε σχεδόν το 10% και εξέλεξε 21 βουλευτές.

Αυτά τα ερωτήματα με οδήγησαν στην απόφαση να ασχοληθώ, με συστηματικό τρόπο, με την ανάδυση της ακροδεξιάς στα Βαλκάνια, τη σχέση ανάμεσα στη βαλκανική ακροδεξιά και τη λενινιστική κληρονομιά, με την επίδραση της ακροδεξιάς στη μετακομμουνιστική μετάβαση προς τη φιλελεύθερη δημοκρατία και την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι χώρες που αποτέλεσαν το κύριο αντικείμενο της έρευνας ήταν η Ρουμανία, η Βουλγαρία και η Σερβία.

Στις υπόλοιπες μετακομμουνιστικές βαλκανικές χώρες παρότι η παρουσία της ακροδεξιάς δεν ήταν σημαντική, εντούτοις σκιαγραφείται στην παρούσα μελέτη.

Με βάση τα ανωτέρω, ολοκλήρωσα το μεταπτυχιακό στο τμήμα Βαλκανικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας το 2012, παρουσιάζοντας την

εργασία «Βαλκανική Ακροδεξιά – ένα τοπίο στην ομίχλη» και συνέχισα την έρευνα στο πεδίο για μια δεκαετία.

Σταδιακά σχηματοποίησα τρία ερευνητικά ερωτήματα:

1. Τι συντέλεσε στην εμφάνιση του ακροδεξιού φαινομένου στα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια;
2. Ποια η σχέση ανάμεσα στην κομμουνιστική κληρονομιά και την εμφάνιση της ακροδεξιάς; Τι απέμεινε από το λενινιστικό κληροδότημα;
3. Ποιος είναι ο πραγματικός ρόλος της ακροδεξιάς στα Βαλκάνια, 32 χρόνια μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, σε μια περίοδο που πολλοί ερευνητές αποκαλούν μετα-μετακομμουνιστική;

Τα εκλογικά αποτελέσματα σε μια σειρά από χώρες έμοιαζαν να δικαιώνουν τους φόβους για σημαντική επιρροή της ακροδεξιάς στο πολιτικό γίγνεσθαι. Ιδίως στα Βαλκάνια, σε 3 από τις μεγαλύτερες χώρες, Ρουμανία, Βουλγαρία και Σερβία, οι επιδόσεις των ακροδεξιών κομμάτων ήταν εντυπωσιακές. Εκτός από τον Volen Siderov στη Βουλγαρία και το 24% στις προεδρικές εκλογές του 2006, ο Vadim Tudor στη Ρουμανία συγκέντρωσε ως προεδρικός υποψήφιος το 33% των ψήφων στον δεύτερο γύρο των εκλογών τον Ιούνιο του 2000, και ο Vojislav Šešelj στη Σερβία, που στις προεδρικές εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1997 συγκέντρωσε στον δεύτερο γύρο το 49,10% των ψήφων.

Στο μεταξύ, από τις αρχές του 1990 αρχίζει να υλοποιείται το γιγαντιαίο σχέδιο της μετάβασης στη φιλελεύθερη δημοκρατία και της ενσωμάτωσης των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης και της Βαλκανικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ένα σχέδιο που κατέληξε, σε πρώτη φάση, στην ένταξη 10 χωρών της Ανατολικής Ευρώπης το 2004, για να ακολουθήσει, το 2007, η ένταξη της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας. Ως φιλελεύθερη δημοκρατία νοείται εκείνο το πολίτευμα όπου ισχύουν οι αρχές της λαϊκής κυριαρχίας, της πλειοψηφίας και η θεσμικά κατοχυρωμένη προστασία των δικαιωμάτων των κάθε είδους μειοψηφιών και μειονοτήτων. Η ανάπτυξη των επιχειρημάτων που ακολουθεί, εμπνέεται από αυτές τις αρχές.

Σε αυτή τη φάση της μετάβασης παρατηρείται σταδιακά στην Ανατολική Ευρώπη, και ιδίως στα Βαλκάνια, μια αξιοσημείωτη μείωση της δύναμης της ακροδεξιάς. Στη Ρουμανία σχεδόν εξαφανίζεται μετά τον θάνατο του ιστορικού της ηγέτη Vadim Tudor, το 2015. Στη Σερβία, παρά την ενεργή συμμετοχή της ακροδεξιάς στις κυβερνήσεις Milošević έως το 2000, περιθωριοποιείται ή ενσωματώνεται στο πολιτικό σύστημα μετά τη σύλληψη, το 2003, του Vojislav Šešelj και την παραπομπή του στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, που εξέταζε εγκλήματα κατά τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Ακολούθησε η αποσκίρτηση των δύο κορυφαίων στελεχών του, του Tomislav Nikolić και του Aleksandar Vučić, που με το νέο τους κεντροδεξιό κόμμα κυριαρχούν στην πολιτική ζωή της χώρας. Στη Βουλγαρία, το ΑΤΑΚΑ σπαράσσεται από εσωτερικές αντιθέσεις, φυλλορροεί προς το κυβερνών GERB και στις εκλογές του 2014 σημειώνει ιστορικό χαμηλό λαμβάνοντας το 4,52% των ψήφων. Νεκρανα-

σταίνεται προσωρινά το 2017, με τη συμμετοχή του στον συνασπισμό Ενωμένοι Πατριώτες, από τον οποίο εκδιώκεται το 2019, βλέποντας ένα σημαντικό τμήμα της εκλογικής του πελατείας να προσχωρεί σε δύο άλλα ακροδεξιά κόμματα, υπό τους Krasimir Karakachanov και Valeri Simeonov, που συμμετέχουν από το 2017 στην τρίτη κυβέρνηση Borisoν του κεντροδεξιού λαϊκιστικού GERB. Εξαφανίζεται εκλογικά στις τρεις αναμετρήσεις του 2021 και περιθωριοποιείται πολιτικά.

Όπως επισημαίνουν πολλοί αναλυτές, βρισκόμαστε μπροστά στο παράδοξο της «καθυστερημένης Ανατολής»: Αντί για την επαπειλούμενη αντιδημοκρατική πλημμυρίδα από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες, η ακροδεξιά είναι ισχυρότερη στη Δυτική Ευρώπη απ' ό,τι στην Ανατολική. Δεν είναι τυχαίο ότι στις ευρωεκλογές του 2014 και του 2019 δεν εκλέχτηκε στο ευρωκοινοβούλιο ούτε ένας ακροδεξιός ευρωβουλευτής από χώρες των μετακομμουνιστικών Βαλκανίων. Βέβαια, από το 2015 και μετά εμφανίζεται ένα νέο φαινόμενο, αρχικά στην Ουγγαρία και στη συνέχεια στην Πολωνία, εκείνο της ακροδεξιάς ριζοσπαστικοποίησης συστημικών συντηρητικών κομμάτων, που εξετάζεται αναλυτικά στην παρούσα μελέτη.

Γιατί η ακροδεξιά επιρροή στα Βαλκάνια (αντικείμενο της παρούσας μελέτης) και στην Ανατολική Ευρώπη είναι ισχνή σε σχέση με το ό,τι συμβαίνει στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης; Γιατί οι προφητείες για αυξημένη επιρροή της στις πολιτικές εξελίξεις δεν επαληθεύτηκαν; Γιατί έχει πολιτικά περιθωριοποιηθεί, ενώ οι ιδέες της ηγεμονεύουν σε κάποια μεταλλαγμένα συντηρητικά κόμματα; Μπορεί να επηρεάσει, και πώς, μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις διαμέσου της υιοθέτησης της πολιτικής της ατζέντας από τα καθιερωμένα πολιτικά κόμματα; Αυτά τα ερευνητικά ερωτήματα είναι η βάση για τα κεφάλαια που ακολουθούν. Αυτονόητο είναι ότι αυτά τα τρία ερωτήματα πρέπει να τοποθετηθούν στην τρέχουσα συγκυρία, έως τα μέσα του 2022. Σε ένα τόσο ρευστό πολιτικό περιβάλλον, πολλά μπορούν να αλλάξουν, σε μικρό χρονικό διάστημα.

Η παρούσα μελέτη χρησιμοποιεί τα εργαλεία της συγκριτικής πολιτικής επιστήμης, της ιστορίας των ιδεών και της πολιτικής κοινωνιολογίας. Κάποιες φορές χρησιμοποιούνται παραδείγματα από την ελληνική περίπτωση για να καταδειχτούν ομοιότητες και διαφορές. Δεδομένου ότι η βιβλιογραφία στα ελληνικά για τη βαλκανική ακροδεξιά είναι ανύπαρκτη, έγινε πρωτογενής μετάφραση αποσπασμάτων και παραθεμάτων από τη διεθνή βιβλιογραφία για τις ανάγκες αυτής της μελέτης. Για όποια βιβλία ή άρθρα υπήρχε ελληνική μετάφραση, αυτή και χρησιμοποιήθηκε.

Δεδομένου ότι έχει καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια έτσι ώστε οι όροι που χρησιμοποιούνται να ορίζονται με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια, προκειμένου να αποφευχθούν δημοσιογραφικού χαρακτήρα απλουστεύσεις και ανακρίβειες, το *πρώτο κεφάλαιο* αφιερώνεται στην «των ονομάτων επίσκεψη» όπου εννοιολογούνται οι βασικοί όροι της μελέτης αυτής. Εξετάζεται η πρόσληψη των Βαλκανίων από πολλούς μελετητές ως ο «ατελής εαυτός» της Δύσης, καθώς και η σχέση της νεωτερικότητας με τα Βαλκάνια. Παράλληλα, παρουσιάζονται οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τα θεωρητικά ζητήματα για το ακροδεξιό φαινόμενο σε σχέση με

τις θεωρίες της προσφοράς και της ζήτησης, καθώς και η σχέση της ακροδεξιάς με τη φιλελεύθερη δημοκρατία.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* του βιβλίου επιχειρείται μια σκιαγράφηση του ακροδεξιού τοπίου στην Ευρώπη, καθώς και της εκλογικής επιρροής των ακροδεξιών κομμάτων.

Στο *τρίτο κεφάλαιο* εξετάζεται το μετέωρο βήμα της βαλκανικής ακροδεξιάς στη ρουμανική, τη βουλγαρική και τη σερβική εκδοχή της. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην ακροδεξιά στις μικρότερες βαλκανικές χώρες (Αλβανία, Κόσσοβο, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία) και στον βίαιο ισλαμικό εξτρεμισμό που έχει παρατηρηθεί σε αυτές. Ξεχωριστή ανάλυση γίνεται στην ιδεολογία της ακροδεξιάς στη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και τη Σερβία με κεντρικές επιλογές τις έννοιες του Έθνους και των Εχθρών. Η χρονική περίοδος που εξετάζεται είναι από τα τέλη του 1989 έως τις αρχές του 2022.

Στο *τέταρτο κεφάλαιο* αναλύεται η μεγάλη στιγμή της ακροδεξιάς στις τρεις χώρες, το Big Bang, σε συνάφεια με τον ρόλο των Μέσων Ενημέρωσης. Διατυπώνεται και τεκμηριώνεται η θεωρία της ακροδεξιάς οξειδοαναγωγής που προσπαθεί να εξηγήσει το πώς εδραιώθηκαν τα ακροδεξιά κόμματα στην πολιτική σκηνή, με την καταλυτική συμβολή ενός μιντιακά αγωγίμου γεγονότος.

Η κομμουνιστική-λενινιστική κληρονομιά είναι το αντικείμενο του *πέμπτου κεφαλαίου*. Αναλύονται φαινόμενα όπως η αναμέτρηση των μετακομμουνιστικών κρατών με το κομμουνιστικό παρελθόν, εξετάζονται οι θεωρίες της μετάβασης προς ένα νέο πολίτευμα, εκείνο της φιλελεύθερης δημοκρατίας, και αναλύεται η σχέση των κοινωνιών αυτών με το σύνολο της ιστορικής κληρονομιάς τους. Εντοπίζονται τα σημεία τομής ακροδεξιάς και κομμουνιστικής κληρονομιάς και ερευνώνται οι ομοιότητες και οι διαφορές στις τρεις χώρες. Αναλύεται το φαινόμενο του Εθνικού Κομμουνισμού ή στρασερισμού¹, ενώ επισημαίνονται και αναλύονται οι νοοτροπίες και οι αντιλήψεις που κληροδοτήθηκαν.

Το *έκτο κεφάλαιο* αναλύει το βαλκανικό «παράδοξο». Περιγράφει την άνοδο και την πτώση της βαλκανικής ακροδεξιάς, εξετάζει τις ομοιότητες και τις διαφορές της ακροδεξιάς στην Ανατολική και τη Δυτική Ευρώπη, καθώς και τη σχέση ακροδεξιάς και πολιτικής εξουσίας. Αναλύεται η επίδραση που έχει η ακροδεξιά στη διαμόρφωση της πολιτικής ατζέντας των καθιερωμένων κομμάτων και παρατίθενται στοιχεία για τον ακροδεξιό βιότοπο στα Βαλκάνια.

Το *έβδομο κεφάλαιο* επικεντρώνεται στη μαρμαρυγή της κομμουνιστικής κληρονομιάς, τις αντιλήψεις, νοοτροπίες, μύθους και στερεότυπα που συνεχίζουν να ηγεμονεύουν στις τρεις εξεταζόμενες χώρες. Ειδική αναφορά γίνεται στην ανακλαστική νοσταλγία που κυριαρχεί σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού αυτών των χωρών.

Το *όγδοο κεφάλαιο* αναλύει τη μετάβαση από τα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια, στα μετα-μετακομμουνιστικά. Περιγράφει τις δυσκολίες και τα προβλήματα της με-

¹ Από το όνομα του Γκρεγκόρ Στράσερ (Gregor Strasser), ηγέτη της αριστερής πτέρυγας του ναζιστικού κόμματος την εποχή της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, που υποστήριζε ότι «πρέπει να πάρουμε από τη δεξιά τον εθνικισμό χωρίς τον καπιταλισμό και από την αριστερά τον σοσιαλισμό χωρίς το διεθνισμό».

τάβασης στη φιλελεύθερη δημοκρατία και της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εξετάζονται ο ρόλος της Εκκλησίας και η ανάδυση κοινωνικών κινημάτων. Το προσφυγικό, σε σχέση με τις χώρες των Βαλκανίων, είναι ένα ακόμα θέμα που ευνοεί την ταυτοτική ατζέντα της ακροδεξιάς και την πίεση που ασκεί στα καθιερωμένα κόμματα για την υιοθέτηση αντιφιλελεύθερων θέσεων.

Στο *ένατο* και τελευταίο κεφάλαιο διατυπώνονται τα συμπεράσματα της εργασίας και προτείνονται θέματα για περαιτέρω διερεύνηση και ανάλυση.